

DOSSIER

FIGUERES DINS LA HISTÒRIA DE CATALUNYA

El desplegament de la Figueres burgesa. Una aproximació socioeconòmica (1844-1868)

Per Jaume Santaló Peix^(*)

Resum

A mitjan segle XIX, Figueres i l'Empordà participen activament de les oportunitats de negoci existent en la societat capitalista que s'està formant. Figueres escala posicions en la jerarquia urbana de la província de Girona, no sols per la renda agrària, sinó per la proliferació de negocis de tota mena. No serà una ciutat industrialitzada, però tampoc no deixarà d'aprofitar les possibilitats que generava el procés d'industrialització. A partir de les estadístiques provincials, el que més destaca és que la riquesa figuerenca està més ben distribuïda que a les altres viles i ciutats de la província. Aquest millor repartiment farà possible l'aparició d'uns grups polititzats que, des de dins, promoguin una obertura política, que passava per aconseguir el sufragi universal i el millor repartiment de les càrregues fiscals i militars, en el que és la base del Partit democràtic i, més, tard del Partit republicà federal.

Paraules clau

Figueres, societat liberal, estadístiques provincials, bases del republicanisme figuerenc

Abstract

In the middle of the nineteenth century, Figueres and the Empordà county actively engage with the business opportunities provided by the advancing capitalist society. Figueres climbs positions in the urban hierarchy of the Girona province, not only for its agrarian income, but also because of the proliferation of all kinds of businesses. It will not become an industrialised town, but it will seek the opportunities of the process of industrialisation. What stands out in the provincial statistics is that the wealth of Figueres is more evenly distributed than in other towns and cities of the province. This more equal distribution enables the emergence of political groups which, from the inside, promote political advancement through universal suffrage and a better distribution of fiscal and military duties, at the base of the Democratic Party and, later, the Federal Republican Party.

Keywords

Figueres, liberal society, provincial statistics, base of Figueres' republicanism

Recepció: 6/06/2013 • Acceptació: 26/06/2013.

* Llicenciat en Història. Gestor cultural.

DOI: 10.2436/20.8010.01.121

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 44 (2013)
Jaume Santaló Peix

L'1 d'octubre de 1844 el nou consistori figuerenc de signe moderat sorgit de la derrota dels carlins durant la guerra civil de 1833-1840 i dels demòcrates i progressistes en el període revolucionari de 1840-1843, sol·licitaven a la reina –juntament amb els majors contribuents de la vila– permís per aplicar un arbitri sobre els consums en substitució de les derrames personals. Es tractava d'eixugar un deute acumulat “*con motivo de la pasada guerra civil y de las últimas ocurrencias políticas en que, enarbolada la bandera de la Junta Central en la plaza de S. Fernando, la hizo víctima del intento proclamado con dicha bandera.*” I s'argumentava que els propietaris figuerencs no estaven en condicions de pagar de forma individual “*después de tantas y tan enormes pérdidas que han pesado sobre la población y de los sacrificios hechos por una gran parte de sus vecinos, cuyas casas fueron taladradas quedando algunas en total ruina de resultas de dichos tiros*”.⁽¹⁾

Un cop estabilitzat el nou Estat Liberal sota domini moderat, el Govern exigia novament a l'ajuntament figuerenc que satisfés el deute que arrossegava des del 1836 i que tants maldecaps havia portat a la ciutat. I el nou Ajuntament semblava decidit a fer-ho, sobretot ara que podia aprofitar el fet que, després de deu anys d'enfrontaments, la contestació popular havia estat derrotada i els seus líders exiliats. Així doncs, la sortida moderada a un problema que s'arrossegava d'anys enrere recauria sobre el conjunt de la població i especialment sobre les seves capes més desafavorides a través d'aquest impost indirecte que, a partir de 1845, esdevindria la base del finançament de les hisendes locals a Espanya fins ben entrat el segle xx i també l'origen de tants conflictes i reivindicacions populars.⁽²⁾

Amb el nou ordre polític, el capital i la propietat figuerenca podien respirar tranquils i els negocis, com efectivament es va produir, es podien reprendre amb més intensitat. De fet, el 20 de febrer de 1843, quatre mesos després de la destitució de l'ajuntament majoritàriament republicà sorgit de les eleccions de gener de 1842, un ajuntament figuerenc dominat pels sectors progressistes⁽³⁾ i l'elit econòmica empordanesa en conjunt ja havien pogut celebrar per fi una notícia llargament esperada: el Govern d'Espartero

1. AMF. Fons Ajuntament de Figueres. Administració General. Memorials 1842-1846. Sig. 172. 1 d'octubre de 1844.

2. L'establiment de la contribució de consums sobre totes les espècies de vi, aiguardents, licors, oli d'oliva, carns, sidra i xacolí, cervesa i sabó es va fer per decret del 25 de maig de 1845.

3. Aquest memorial va ser un dels darrers actes realitzats per l'ajuntament presidit pel comerciant i dirigent del progressisme local Ramon Polí Deseia i pel també comerciant i industrial del ferro Marià Vilallonga Gipuló. AMF. Fons Ajuntament de Figueres. Administració General. Manual d'Acords, 5 de gener de 1843.

dispensava, probablement d'una forma gens innocent, l'habilitació del port de Roses com a duana de segona classe, o el que era el mateix, com a port habilitat pel comerç d'importació i exportació de l'estranger i d'Amèrica. Després de set anys de guerra civil (1833-1840) amb la consegüent paralització econòmica i exaccions extraordinàries per motius de guerra, i també d'intenses lluites en el si del bàndol liberal en la definició del que havien de ser les regles del joc en el nou marc polític, aquesta notícia semblava posar fi a la dinàmica negativa i obria les portes a un nou horitzó de desenvolupament econòmic, en el qual el foment de la indústria i el comerç hi jugaven un paper de primer ordre.

De fet, la reivindicació de l'habilitació del port de Roses com a peça fonamental per al desenvolupament de l'Empordà i del que els contemporanis en deien "la montaña" (a grans trets, la Garrotxa, el Ripollès i la Cerdanya) era antiga i responia a una realitat econòmica ben documentada d'ençà del segle XVIII.⁽⁴⁾ Ja l'any 1833, per conducte del capità general, l'ajuntament figuerenc havia elevat al rei Ferran VII un memorial demanant aquesta habilitació argumentant que la importació i exportació aconseguiria "*un incremento considerable, no solo en este corregimiento sino en mucha parte del de Gerona y Vich por la concurrencia de barcos y fletadores tanto extranjeros como nacionales (...)*"⁽⁵⁾, petició que dos mesos després va ser desestimada.⁽⁶⁾ En els darrers moments de la Primera Guerra Carlina i en resposta a una enquesta sol·licitada pel Govern del nou Estat Liberal sobre la situació i necessitat de noves obres públiques del partit judicial de Figueres, el 14 de febrer de 1840 l'Ajuntament redactava un informe detallat on novament posava sobre la taula la qüestió de l'habilitació del port de Roses. Entès com a peça fonamental per al desenvolupament de l'Empordà i "montaña", l'Ajuntament argumentava que aquesta habilitació desencallaria projectes tan necessaris com la construcció d'una nova carretera Olot-Figueres-Roses o bé el d'una línia de ferrocarril Sant Joan de les Abadesses - port de Roses que la companyia explotadora de les mines de carbó d'Ogassa i Surroca —la gran esperança energètica per a la indústria

4. En aquest sentit, és il·lustrativa la descripció comercial que Francisco de Zamora fa del port de Roses l'any 1793 quan afirma que "*Hacen aquí su comercio todo el Ampurdán y la montaña. Yo vi embarcar tarrissa de Breda, trapos de Francia (que nos los traen de contrabando) y hierro del mismo reino, la balería de la Muga, trigo, maíz, etc., corcho, etc., vino y aguardiente de este territorio.*" A Ramon BOIXAREU, (ed.) *Diario de los viajes hechos en Cataluña, de Francisco de Zamora*, Curial, Barcelona, 1973 (1794), p. 353.

5. AHCF. Fons Ajuntament de Figueres. Correspondència. Copiador d'Oficis, 1831-1839. Capsa 548, fol 145-46. 10 d'octubre de 1833.

6. AMF. Fons Ajuntament de Figueres. Adm. Gral. Manual d'Acords. 27 desembre 1833, fol. 66v.

catalana promoguda inicialment per l'hisendat i comerciant figuerenc Joaquim de Romà— estaria disposada a pagar en aquest supòsit.⁽⁷⁾ Una obra que milloraria extraordinàriament la comunicació de la cara nord d'una província de Girona que “*atravesada por una cadena de montes, la divide en dos partes que no tienen mucho contacto sino por muy pocos puntos (...) y de aquí viene que la montaña, esto es la Cerdaña, Olot y su comarca, estén enlazadas con el Ampurdán y lo han estado en todos tiempos íntimamente de manera que repetidas veces se ha proyectado un camino espedito y que actualmente el país está convencido de la utilidad que le reportaria. (...)*”.⁽⁸⁾ El darrer punt del mateix informe posava sobre la taula el projecte de construir un canal navegable entre Figueres i Roses inspirat probablement, tot i que en una versió modesta, en el Canal del Midi francès que els comerciants empordanesos coneixien tan bé almenys pel que fa al seu tram final als ports de Seta i Besiers, i les seves derivacions cap a Montpeller i, sobretot, Bellcaire del Roine. Novament, les argumentacions fan referència a aquest conjunt econòmic Empordà-muntanya que sembla indissociable.⁽⁹⁾

L'habilitació del port de Roses, la construcció d'una línia de ferrocarril Sant Joan de les Abadeses-Olot-Figueres-Roses i la d'un canal navegable Figueres-Roses constituïen les tres potes del gran projecte burgès de desenvolupament econòmic que s'estava impulsant des de l'Empordà en els anys de la revolució liberal. Un projecte ambiciós que ens permet entreveure una societat especialment dinàmica i ben predisposada als canvis que s'estaven vivint en el context de definició i consolidació de les estructures econòmiques i polítiques del nou estat liberal espanyol i que, ahora, situa la ciutat de Figueres com a centre d'una àrea extensa i econòmicament potent, que superava a bastament els seus límits comarcals. I aquest és un aspecte a tenir molt en compte si volem fer-nos una idea més ajustada de quina era la posició de Figueres i l'Alt Empordà dins la jerarquia urbana catalana i les diferents zones d'influència econòmica heretades de l'expansiu segle XVIII, i

7. Propietat d'aquest hisendat i comerciant figuerenc amb un peu al Rosselló —que també posseïa una important pedrera de marbre al terme municipal de Roses—, les mines de carbó d'Ogassa i Surroca varen començar a ser explotades l'any 1837 pel seu mateix propietari en associació amb el banquer perpinyanenc Mr. Fabre i sota direcció del també perpinyanenc i militar retirat Nicolau Augé. Finalment, i davant de les dificultats de la seva explotació, l'any 1844 Joaquim de Romà signà un contracte amb la societat barcelonina *El Veterano cabeza de hierro* segons el qual cedia l'explotació de les mines a canvi d'un 25% anual dels beneficis que reportessin. AHCF. Fons Notarial de Figueres. Manual d'Escripures de Joan Pla, vol. 344, fol.5r-6v, 28 de desembre de 1846. Vegeu també Jordi NADAL, *El fracaso de la revolución industrial en España*, 1814-1913, Barcelona, Ariel, 1992 (1975), p. 130, 153 i 154.

8. AHCF. Fons Ajuntament Figueres. Correspondència. Copiador d'Oficis, 1840-1848, caps 549, fol. 8v-10v.
9. Ídem, fol. 9v-10r.

així poder entendre més bé quina era la base socioeconòmica i geogràfica que li va permetre esdevenir un dels centres urbans més dinàmics del conjunt de la Catalunya de mitjan del segle XIX, amb una força i singularitat suficient per projectar la seva influència sobre el conjunt del país durant el transcendent període de consolidació del nou estat liberal espanyol.⁽¹⁰⁾

En tot cas, i malgrat que finalment no es varen portar a terme ni la construcció del ferrocarril ni tampoc la del canal –sí que es va inaugurar, però, l'any 1856 una nova carretera Figueres-Roses, base del traçat actual i fragment del projecte frustrat Lleida-port de Roses–⁽¹¹⁾ l'habilitació d'aquest port com a duana d'importació i exportació i la relativa estabilitat política endegada a partir de l'any 1844 semblen donar el tret de sortida a un període desenvolupament econòmic intens i sostingut a l'Empordà en general i de Figueres en particular que s'allargaria fins a la dècada de 1870. Desenvolupament que es materialitzaria en un notable increment de l'activitat mercantil i industrial⁽¹²⁾ i, en el cas particular de Figueres, en una important renovació urbana que posaria les bases de la ciutat moderna impulsada per una societat especialment receptiva a les oportunitats que obria el nou sistema capitalista i que tindria la seva lògica traducció en un gran dinamisme sociopolític.⁽¹³⁾ Al darrere de la constitució d'empreses, de

10. A partir de 1833, la nova divisió administrativa provincial derivada de la implantació de l'estat liberal, amb capital a la ciutat de Girona, va relegar de forma arbitrària a un segon terme els seus dos principals centres econòmics i demogràfics que eren, en aquest ordre, Olot i Figueres. Gran centre industrial la primera i important nucli comercial la segona amb 13.000 i 9.000 habitants respectivament, Olot i Figueres eren els dos principals centres econòmics i demogràfics del nord-est català pels volts de 1830, davant d'una Girona que havia sortit molt debilitada de la Guerra del Francès. La preeminència d'Olot en el conjunt de la regió de Girona arrencava ja del segle XVIII quan va esdevenir la sisena ciutat de Catalunya en termes demogràfics –posició que encara mantenia l'any 1830– i un dels seus principals centres de producció tèxtil i adobera. Tanmateix, a partir d'aquest moment Olot entrarà en una etapa de decadència que coincidirà amb el fort creixement de la nova capital provincial que passarà a ocupar, a partir de 1860 i ja de forma definitiva, el primer lloc dins la jerarquia de les principals ciutats gironines. Per la seva banda, en aquest mateix període Figueres es consolidaria com a segon nucli urbà de la província en competència directa amb la capital.

11. AHG. Fons Transports i comunicacions (Estat), sèries de Carreteres. Expedient del projecte de carretera transversal Lleida-Roses, 1849-1855.

12. Amb un moviment de mercaderies valorades en més de 10 milions de rals, l'any 1860 el port de Roses concentrava gairebé el 20% del total dels ports gironins i esdevenia el setè port català en aquest apartat, per sobre dels del Maresme. Direcció General de Aduanas. *Estadísticas del comercio exterior de España i Estadística del comercio de cabotaje*, any 1860. Per una anàlisi més detallada de l'activitat i l'evolució del port de Roses i la comparació amb altres ports catalans, vegeu Jaume SANTALÓ (coord.), *Roses 1875-1975: Del model comercial a la revolució turística*, Ajuntament de Roses, 2000, p. 13-23.

13. Pels volts de 1877, Figueres i l'Empordà arribarien al seu pic poblacional amb 12.000 i 75.000 habitants respectivament. Unes xifres que, després de la crisi iniciada a finals de la dècada de 1870, ja no es tornarien a recuperar fins a la dècada de 1910 en el cas de Figueres i fins a la de 1970 en el de la comarca en el seu conjunt. Miquel PLANAS, "Diferents fases en el creixement de la població 1787-1877" i "La població entre 1880 i 1960" dins Pere GÍFRE, (coord.), *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 2000, p. 503-509 i 545-551.

l'increment de l'activitat industrial i dels intercanvis mercantils, arribarien la creació d'institucions d'ensenyament, de societats científiques, culturals i recreatives, l'edició de periòdics i l'aparició d'uns primers hàbits culturals de caràcter urbà i modern que dibuixarien el naixement d'una petita ciutat burgesa que paulatinament deixava enrere la seva condició de vila-mercat i plaça forta militar setcentista per trobar-se instal·lada confiadament en el nou context, socialment molt més dinàmic, de la societat liberal vuitcentista.

“Este pueblo cuya civilización se advierte por su espíritu de asociación, cuenta en su seno una sociedad de amigos del país, una de arqueología, una de frenología, un casino, 5 sociedades de socorros mutuos en la clase proletaria y se publica un periódico. Todos estos elementos contribuyen al desarrollo de la industria y comercio. Así es que se ejercen varias profesiones científicas y todas las artes mecánicas; hay 3 imprentas, otras tantas librerías, 8 cafés, 2 fondas, 5 casas posadas, varias de huéspedes, mesones y tabernas, fábricas de tejidos de hilo y de cintas, de aguardientes y licores, de productos químicos, de taponés de corcho y fundición de hierro: pero los ramos considerables de la industria son las fabricaciones de jabón y de curtidos. (...) El comercio que se hace en el interior [del partit judicial] es de pequeña escala (...) pero es algo considerable el de exportación de vino, aceite, ganados, corcho elaborado, maderas, carbón, jabón, curtidos, hierro, productos químicos y lana. Se importan efectos coloniales, manufacturas, algún trigo y pesca salada. Hay ricos comerciantes de lencería, paños, quincalla y otros géneros extranjeros; pero repetimos que es escandaloso el contrabando que se hace por esta frontera, a la sombra del cual se improvisan algunas fortunas (...).⁽¹⁴⁾

La descripció de Figueres i del seu partit judicial realitzada per Pascual Madoz a finals de la dècada de 1840 per al seu monumental *Diccionario geográfico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar* és un bon punt de partida per tal d'intentar dibuixar un perfil esquemàtic de la realitat socioeconòmica de l'Empordà en els primers anys de l'Espanya liberal a ulls d'un observador, diguem-ne, neutral. La complexitat social i econòmica que presenta, prou notable per l'època i l'escala de la població, es veuria reforçada en el procés de major desenvolupament que es produiria en els anys següents. Quan Madoz va publicar aquesta descripció, l'any 1850, tot just s'estava a l'inici del procés. Si hagués descrit la ciutat tan sols quinze anys després –tal com ho va fer el cap d'estadística de la Diputació de Girona

14. Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar*, Tom VIII. Madrid, 1850, p. 89 i 92.

Pedro Martínez Quintanilla⁽¹⁵⁾ podria haver afegit que Figueres, amb prop de 10.000 habitants i situada entre les quinze primeres ciutats catalanes, havia iniciat un procés d'expansió i renovació urbana de factura neoclàssica que havia possibilitat emprendre un important creixement i una renovació del parc d'habitatges, l'obertura i urbanització de places i passeigs, i la construcció d'equipaments.⁽¹⁶⁾ Que des de l'any 1850 comptava amb un gran teatre neoclàssic que tenia poc a envejar als de les grans capitals; un ampli passeig central –la Rambla– format a partir del cobriment de la riera i, des de l'any 1862, disposava d'enllumenat públic de gas. També hauria pogut afegir que, com a excepció a la regla que només els permetia a les capitals provincials, tenia com a centre d'ensenyament públic un Institut de primera classe plenament consolidat a partir de la base del Col·legi d'Humanitats fundat l'any 1839 amb finançament municipal. I que des de l'any 1855 aquest Institut tenia agregada la Granja-escola provincial, primera en la seva espècie a Espanya i instrument fonamental en la formació de tècnics agrònoms. Que de Figueres va sorgir, l'any 1845, una Societat d'Agricultura de l'Empordà que en certa manera va ser embrió del posterior Institut Agrícola Català de Sant Isidre, i que aquesta societat va publicar les primeres revistes agrícoles d'Espanya com varen ser *El Bien del País* (1845-48) i *La Granja* (1850-57). Que des del 1861 es publicava el periòdic bisetmanal *El Ampurdanés*, i que la ciutat comptava amb una extensa xarxa d'associacions culturals i recreatives amb gairebé 700 socis,⁽¹⁷⁾ entre les quals destacava especialment el republicà Casino Menestral Figuerenc, fundat l'any 1856. Finalment, hauria pogut afegir dos apunts molt significatius: el primer, que l'any 1860 el partit judicial de Figueres tenia la taxa d'alfabetització més alta de la província de Girona amb un 24% del total de la població, gairebé el doble de la d'Olot, i també la taxa més alta d'escolarització.⁽¹⁸⁾ I el segon, que des de l'any 1861 el nom de Figueres anava lligat arreu d'Espanya a una de les fites tècniques més importants de l'època: el prototip de submarí inventat per Narcís Monturiol, heroi local per sobre de les diferències polítiques, nomenat fill predilecte de la vila pels mateixos que només pocs anys enrere l'havien combatut i perseguit acarnissadament.

15. Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA, *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, Imprenta de F. Dorca, 1865.

16. Per un estudi detallat d'aquesta qüestió, podeu consultar Benet CERVERA, M. Assumpció ALONSO DE MEDINA, *Figueres i l'arquitecte Roca i Bros. La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme*, Barcelona, COAC.Girona-La Gaia Ciència, 1980.

17. AHCF. Fons Ajuntament de Figueres. Correspondència 1850/1887.

18. Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA, *Op. Cit.*, p. 145 i 148.

Totes aquestes dades evidencien un grau de desenvolupament modern i complex, reflex d'una Figueres eufòrica i en constant expansió on semblava que qualsevol cosa era possible. Una Figueres i un Empordà preparat i atent a totes les oportunitats que havien obert les noves regles del joc de l'estat liberal i el desenvolupament de la ciència, ja fossin econòmiques, tècniques o polítiques. Un espai, en definitiva, ben predisposat a la penetració d'idees polítiques i científiques avançades. Així, al costat de l'increment dels beneficis empresarials i de la fita tècnica de l'*Ictineu* de Monturiol, de Figueres varen sorgir seguidors de la disciplina pseudocientífica de la frenologia, els primers nuclis del socialisme utòpic cabetà a Espanya i, de forma gairebé lògica, doncs, una creixent consciència política democràtica que entenia que només amb aquesta fórmula es podria garantir i aprofundir la línia de progrés que s'havia emprès d'ençà de la revolució liberal.

Però quina era la importància de Figueres i la seva àrea d'influència a escala catalana i espanyola? Aquesta Figueres avançada i puixant de mitjan segle XIX, tenia pes suficient per irradiar fora dels seus límits més immediats els seus impulsos socials i polítics que estava generant, o bé era una mena de microespai excepcional, massa aïllat i limitat per a aconseguir-ho? Ja hem apuntat que la posició de Figueres i l'Empordà dins el seu context geogràfic i administratiu immediat –la província de Girona– era capdavantera en aquest període. Són molts els ítems de caire econòmic i sociocultural que ens ho indiquen: per població, per moviment econòmic o per nivell d'instrucció, el partit judicial de Figueres ocupa una posició privilegiada. D'entrada, aquesta afirmació no aparenta tenir massa transcendència, si entenem que la província de Girona era un espai geogràfic no especialment desenvolupat, amb una base econòmica fonamentalment agrària, situada al marge dels processos d'industrialització i de concentració de capitals i en la qual la terra es mantenia com la principal font directa de subsistència i en la qual el treball agrari era majoritari.⁽¹⁹⁾ Però al costat d'aquesta realitat fonamentalment agrària, d'altra banda gens excepcional dins el conjunt espanyol, i d'aquest aparent estancament en una economia poc moderna, també existia una província de Girona que presentava uns indicadors de desenvolupament socioeconòmic gens negligibles en relació amb el conjunt espanyol. Seguint l'obra de Martínez Quintanilla, i amb totes les prevencions que cal tenir d'aquest tipus de treballs estadístics d'època, se'ns dibuixa una província que en el segon terç del segle XIX creix molt en termes demogràfics

19. Per una anàlisi exhaustiva del món agrari gironí vegeu l'indispensable estudi de Rosa CONGOST, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*, Vic, Eumo editorial, 1990.

—passa dels 214.000 als 311.000 habitants en un període de prop de 15 anys— i esdevé la 25a província espanyola més poblada dins el conjunt de les 49 i la 12a amb més densitat de població. Una província que, tot i trobar-se en una posició mitjana quant a població, proporcionalment pagava molt més en concepte de contribució industrial (destacant especialment els llocs 11è i 12è en els apartats de fabricació i arts i oficis, respectivament), ocupava el lloc 17è quant a mines productives i el 13è en quilòmetres de carreteres en relació amb la superfície. I una província que presentava uns índexs de desenvolupament assistencial i sociocultural tan destacables com els que la convertien en la primera quant al nombre absolut d'hospitals municipals i de casinos i liceus, o la sisena en nombre absolut de teatres.⁽²⁰⁾ Uns indicadors estadístics que, en el seu conjunt, dibuixen certament una província de Girona que, amb un grau de desenvolupament molt per sobre de la mitjana espanyola, no només participava del procés general de transformació de l'Espanya liberal, sinó que n'era protagonista destacada. Aquestes evidències, que matisen la imatge d'una societat gironina eminentment rural i abocada a les activitats agràries, es veuen reforçades àmpliament si analitzem les dades que ens aporta l'exhaustiva *Guía Fabril e Industrial de España* que Francisco Giménez Guitied va publicar l'any 1862: a inicis de la dècada de 1860, Girona era la tercera província espanyola —descomptant Navarra i el País Basc— amb més treballadors fabrils (només per darrere de Barcelona i molt a prop de València); la quarta pel que fa a l'ús d'energia derivada del vapor i la setena quant a capitals invertits en activitats industrials.⁽²¹⁾

Aquesta altra província de Girona —en la qual l'Empordà i la ciutat de Girona en serien els principals exponents— durant el segon terç del segle XIX havia emprés un camí de desenvolupament econòmic molt destacable de la mà d'una gran activitat mercantil i també d'incursions molt significatives en el món de la indústria. Aquest desenvolupament, protagonitzat per una naixent burgesia que en alguns casos portava els mateixos cognoms dels grans hisendats, i per una munió de petits comerciants i artesans, va

20. Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA, *Op. cit.*, p. 13 i 47.

21. Segons les dades de Giménez Guitied, a inicis de la dècada de 1860 a la província de Girona hi havia 7.697 obrers repartits en 1.095 establiments fabrils amb un capital de 49.901.920 rals. Una inversió que només era superada per les províncies de Barcelona —de forma aclaparadora—, Jaén, Tarragona, València i Valladolid, i que igualava pràcticament el valor de la riquesa territorial imposable —rústega, urbana i pecuària— del conjunt de la província. Pel que fa a la implantació del vapor, els 480 cavalls instal·lats a les fàbriques de la província, només eren inferiors als de les províncies de Barcelona, València i Tarragona, en aquest ordre. Dades d'elaboració pròpia a partir de FRANCISCO GIMÉNEZ GUITIED, *Guía Fabril e Industrial de España*, Madrid/Barcelona, Librería Española/Librería del Plus Ultra, 1862. El valor de la riquesa territorial imposable del conjunt de la província està extreta de Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA, *Op. cit.*, p. 246.

possibilitat, entre altres coses, que al voltant de la ciutat de Girona i atreta per la força motriu que proporcionaven les sèquies, s'hi instal·lés, a partir dels primers anys de la dècada de 1840, una moderna indústria paperera que, juntament amb la de tipus més tradicional instal·lada principalment a l'àrea de la Garrotxa, pels volts de 1860 s'havia erigit en la quarta productora espanyola (12%) i la primera en capitals invertits (16%).⁽²²⁾ També que dins el sector industrial punter com el del cotó, la província de Girona ocupés el setè lloc en valor de producció i el cinquè lloc quant a capitals invertits⁽²³⁾ i que, malgrat ser una zona deficitària en blats, la indústria farinera gironina –amb un bon nombre de molins moguts a vapor– fos, amb 93 milions de rals, la setena en valor de producció (4,2%) i la desena en capitals invertits (3,1%) del conjunt de les províncies espanyoles.⁽²⁴⁾ Per la seva banda, la indústria metal·lúrgica,⁽²⁵⁾ la de la llana i l'estam, i la fabricació de pells

22. Per la seva modernitat, envergadura i trajectòria industrial, sobresurten les fàbriques de paper continu “La Gerundense”, fundada el 1843 i “La Aurora” (1845), ambdues amb una important participació de capital figuerenc i altempordanès en la seva fundació: un 21% dels 1,7 milions de rals en el primer cas i un 27% dels 1,23 milions en el segon. Per obtenir més informació d'aquesta indústria paperera gironina, podeu consultar Joaquim NADAL, “La gerundense (1842-1973), una fàbrica de paper”, dins Ramon ALBERCH, [et al.] *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978; Jordi NADAL (dir.), *Història econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XIX. Indústria, transports i finances*, Vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, p. 213-225; Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Vol. IV, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, p. 38-48. Per les dades concretes i en brut, Francisco GIMÉNEZ GUIDED, *Op cit.*, p. 90-98 i 213.
23. Encara que existien alguns establiments fabrils de relativa importància a Ripoll, Olot i Banyoles, el gruix de l'activitat industrial cotonera es trobava ubicada, gràcies novament a la força hidràulica que oferia la sèquia Monar, a Girona, Santa Eugènia i especialment a Salt, on es concentraven el 25% del total dels capitals provincials invertits en aquesta indústria. Destacava especialment la moderna fàbrica de la societat Oliveras i Cia. de Salt, amb un capital d'1,2 milions de rals i 200 treballadors. Francisco GIMÉNEZ GUIDED, *Op cit.*, p. 90-98 i 209. Vegeu també Joaquim NADAL, “La industrialització al Gironès: l'exemple de Salt”, dins Ramon ALBERCH [et al.] *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978; i Narcís CASTELLS i M. Assumpció COLOMER, *Salt, documents per a la història*, Ajuntament de Salt-Diputació de Girona, 1998.
24. Tot i que les fàbriques de farina estaven majoritàriament repartides arreu de la geografia gironina i atomitzades en petites instal·lacions per satisfer la demanda local, també es donaren alguns exemples d'inversions a escala industrial destinades a un comerç a gran escala. En aquest terreny destaquen especialment les fàbriques de vapor de Joaquim Amat a Castelló d'Empúries i de Silvestre Esteve a la Bisbal (amb un capital de 800 i 250 mil rals respectivament) i la societat *Jordá Hermanos* constituïda a Figueres el 1848 amb un capital de 610 mil rals. Les dades referents a la producció cotonera i farinera, estan extretes novament de Francisco GIMÉNEZ GUIDED, *Op cit.*, p. 90-98, 207 i 209. Pel que fa a la constitució de la societat *Jordá Hermanos*, vegeu AHCF. Fons Notarial de Figueres. Manual d'Escriitures de Joan Gay, Vol. 198, 31 de març de 1848, fol. 219-222v.
25. La indústria metal·lúrgica gironina de mitjan segle XIX té dos noms que sobresurten: d'una banda la fundició Planas i Cia. de Girona, fundada el 1858 i amb un capital de mig milió de rals i 80 treballadors el 1863, dominadora del mercat català de turbines per a l'aprofitament hidràulic fins a la primera dècada del 1900, i de l'altra, el de la família figuerenca dels Vilallonga, grans comerciants del ferro i explotadors de diverses fargues a distribuïdes per la geografia altempordanesa que acabarien esdevenint uns dels principals impulsors de la gran indústria siderúrgica basca de la mà de la família Ibarra. Vegeu Francisco GIMÉNEZ GUIDED, *Op cit.*, p. 90-98; D. GIL ROMO, *Reseña histórica de las minas de la comarca ampurdanesa. Su estado actual y medios de fomentar su explotación en grande escala*, Girona, Llach, 1888; Jordi NADAL, (dir.), *Op. cit.* p. 178-181 i Francesc CABANA, *Op. cit.*, p. 5-7.

adobades –aquesta darrera activitat concentrada gairebé del tot a la ciutat de Figueres– es movien en unes xifres de producció i inversió de capitals que les situaven dins les vint primeres posicions del rànquing espanyol i contribuïen a la diversificació de l'activitat industrial de la província.⁽²⁶⁾ Per la importància que tindria a l'Empordà –especialment el Baix– fins ben entrat el segle XX, la indústria surera mereix una menció a part dins el capítol de les indústries gironines: amb una necessitat relativa de poca inversió de capitals, abocada completament als mercats internacionals i amb una molt bona rendibilitat, la fabricació de taps de suro s'havia erigit pels volts de 1860 en una importantíssima activitat econòmica amb una producció valorada al voltant dels 45 milions de rals anuals i amb una massa laboral de més de 4.000 obrers, que significava el 93% del total de l'activitat a Espanya.⁽²⁷⁾

En conjunt, doncs, una activitat industrial prou complexa i diversificada, repartida en més d'un miler d'establiments fabrils que en alguns casos –com els de les grans fàbriques de paper gironines i la fàbrica de cotó Oliveras i Cia. de Salt– havien precisat d'una xifra de concentració de capitals –signe inequívoc de l'impuls modernitzador i la capacitat de l'economia gironina– que era inèdita en algunes zones prou desenvolupades industrialment com era el cas del País Valencià, i que en l'àmbit de Catalunya només s'havia produït a la indústria barcelonina i a les ciutats de Reus, Vilanova i la Geltrú, Igualada i Mataró.⁽²⁸⁾

26. Amb un volum d'exportació anual a mitjan segle XIX de 50 tones de pells adobades, l'adoberia va ser l'activitat industrial principal de Figueres durant tot el segle, juntament amb la fabricació de sabó (90 tones exportades l'any 1857). Malgrat que aquestes activitats estaven organitzades en una munió de petits establiments fabrils seguint un model productiu tradicional, no varen faltar tampoc alguns intents de modernitzar aquestes indústries mitjançant la concentració de capitals i producció. En aquest sentit són especialment reveladors els casos de la gran fàbrica amb màquina de vapor –valorada l'any 1863 en prop de mig milió de rals– que l'adober i comerciant Magí Bassols va bastir l'any 1856 seguint el model de les grans indústries de la pell que en aquells mateixos anys s'estaven instal·lant a Barcelona, i el de la societat “La Figuerense”, formada l'any 1847 per a la fabricació de sabó amb un capital de 700 mil rals provinents majoritàriament del món del comerç. AMF. Fons Ajuntament de Figueres. Estadística. Interrogatoris i qüestionaris, 1857-1867. AHCF. Fons Notarial de Figueres. Manual d'Esriptures de Manuel Diaz, Vol. 582, 1 de juliol de 1847, fol. 240v-244v. Per a una visió general de la indústria de la pell i el sabó a la Catalunya de mitjans segle XIX, vegeu Francesc CABANA, *Op. cit.* p. 283 i següents i 285-290.

27. Francisco GIMÉNEZ GUITED, *Op cit.*, p. 90-98, i 214. Per un estudi recent i exhaustiu de la indústria del suro, centrat a l'Alt Empordà, amb una bibliografia actualitzada, vegeu Joaquim ALVARADO, *El negoci del suro a l'Alt Empordà* (s. XVIII-XIX), Museu del suro de Palafrugell, 2002.

28. Pels volts de 1860, les indústries amb més concentració de capitals del conjunt del País Valencià –dues fàbriques de seda ubicades a la ciutat de València– es movien en els 800 mil rals, una xifra molt llunyana als 2,6 milions de rals de la “La Gerundense” i prou distant dels 1,4 milions de “La Aurora” o els 1,2 milions de la fàbrica de cotó Oliveras i Cia. Per aquesta comparació, vegeu Josep M. FRADERA, (dir.). *La gran transformació*, dins Borja de RIQUER, (dir.). *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Vol. 6, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 162-163.

Aquest seguit de dades demostren, responent a la pregunta que ens hem formulat anteriorment, que el context en el qual es trobava situada la ciutat de Figueres al segon terç del segle XIX –sense entrar a valorar la realitat del sud de França amb la qual mantenia vincles econòmics i humans molts estrets que caldria estudiar amb deteniment– no era un racó de món autista envers les transformacions que s'estaven vivint a les zones més dinàmiques de Catalunya i d'Espanya, sinó tot el contrari. I és en aquests paràmetres de complexitat, modernitat i de coexistència i complementació entre activitats industrials, mercantils i agrícoles en els quals ens hem de situar per tal d'entrellucar la realitat socioeconòmica en la qual la ciutat de Figueres i l'Empordà en el seu conjunt es consolidarien com a focus irradiador d'opcions sociopolítiques modernes, situant-se en les posicions capdavanteres d'una societat en transformació. Si podem establir una correspondència entre dinamisme econòmic, desenvolupament social i adopció de formes polítiques modernes, el quadre de situació que se'ns dibuixa confirmaria aquesta regla per al cas empordanès, però amb una peculiaritat. Si bé és evident que el complex desenvolupament social i urbà de la Figueres del segon terç del segle XIX que hem apuntat més amunt, havia de recolzar-se sobre aquest context general de desenvolupament econòmic que acabem de descriure, tot sembla indicar que en el cas figuerenc els seus beneficis no només afavorien a una petita elit econòmica, sinó que proporcionalment quedaven més ben repartits sobre el conjunt dels seus habitants. En aquest sentit, és interessant destacar que a Figueres –segon nucli comercial i industrial de la província molt per sobre d'Olot i Sant Feliu de Guíxols i només per darrere de la capital– el pes econòmic dels sectors artesans i dels petits comerciants i fabricants era molt més important, per exemple, que a la ciutat de Girona, amb una economia més concentrada en poques mans. La inexistència de matrícules de contribució industrial i de comerç de la ciutat de Girona per aquests anys fa impossible una anàlisi comparativa detallada, però sí que disposem de dues dades estadístiques que ens ho fan pensar així: la primera, el fet que tot i que Figueres satisfia el 10% del total de la contribució industrial que es recaptava a la província l'any 1863 –només per sota de Girona que ho feia amb el 20%–, dins el llistat dels 25 principals contribuents de la província només hi apareix un sol figuerenc –el comerciant i banquer Tomàs Roger i Vidal que representava l'1,7% del total de la contribució industrial de la ciutat– davant dels 13 contribuents gironins, tres saltencs i tres santfeliuencs que representaven, respectivament, el 26,5%, el 74% i el 20% del total de cada població.⁽²⁹⁾ La segona i més conculent, encara que només es refereix a l'activitat fabril, ens l'ofereix

29. Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA, *Op. cit.*, p. 255

novament l'estadística de Giménez Guitied: mentre que a Figueres el relativament modest capital invertit en la indústria (550 mil rals) es repartia entre 74 establiments fabrils, a la ciutat de Girona els 6 milions de rals invertits en activitats industrials es concentraven únicament en 15 fàbriques, a Olot (457 mil rals) en 42 i a Sant Feliu de Guíxols (109 mil rals) en 30.⁽³⁰⁾

Si bé és cert que aquestes xifres poden ser enganyoses respecte al repartiment real del conjunt del pastís econòmic de la província per la distorsió que pot provocar la constatació que la concentració de les grans inversions industrials al voltant de Girona no significa que els capitals fossin únicament gironins sinó que també procedien d'altres poblacions,⁽³¹⁾ sí que resulten perfectament indicatives d'una Figueres en la qual el pastís econòmic i els seus beneficis estaven molt més repartits entre el conjunt de la població, cosa que va afavorir la creació i posterior consolidació d'una important massa de ciutadans identificada amb el procés de transformació que s'estava vivint.⁽³²⁾ Al costat dels grans propietaris agrícoles i dels grans comerciants, l'element social que dominava la ciutat responia al perfil de l'artesà, i els petits i mitjans comerciants i fabricants que, exclosos del joc polític per la restrictiva llei electoral moderada de 1846, estaven participant tanmateix de les oportunitats d'enriquiment i millora social que oferia el capitalisme naixent. Situades al marge del sistema polític però beneficiàries directes del procés general de desenvolupament econòmic, la posició política d'aquestes classes mitjanes urbanes figuerenques durant les dècades centrals del segle XIX no va ser mai la d'oposició frontal al sistema liberal –com preconitzava el carlisme– sinó el de la lluita per poder incorporar-se de ple en el joc polític per tal de reconduir-lo des de dins cap a una lectura més democràtica que els procurés una participació major en els beneficis econòmics i socials derivats de la implantació del nou sistema liberal.⁽³³⁾

30. Dades d'elaboració pròpia a partir de FRANCISCO GIMÉNEZ GUITIED, *Op cit.*, p. 92-96.

31. La participació del capital empordanès a la gran indústria gironina va ser molt important ja ens els seus inicis. Pel cas de la indústria del paper –el més destacat, vegeu la nota 21. Hi ha més pistes, pendents d'un treball de recerca detallat, que indiquen que el capital empordanès participava de forma destacada en altres fàbriques gironines. En aquest sentit caldria assenyalar, com una informació aïllada però que pot ser indicativa d'una realitat més estesa, la participació de 200 mil rals que l'any 1851 els fabricants de farina figuerencs Llorens i Pere Jordà tenien en la fàbrica de cotó Ramió, Oliveras i Cia. de Salt. AHCF. Fons Notarial de Figueres. Manual d'Escripures de Joan Gay, Vol. 202, 18 de setembre de 1851, fol. 862-863v.

32. L'any 1858, hi havia matriculats a Figueres per indústria o comerç 792 contribuents, gairebé el 10% de la població total, una xifra ben diferent de la ciutat d'Olot, població en franca decadència econòmica en la qual els contribuents per activitat mercantil o industrial voltava el 5%. Malauradament, la inexistència de les matrícules industrials per la ciutat de Girona ens impedeix fer la comparació amb aquesta ciutat. AMF. Fons Ajuntament de Figueres. Hisenda. Impostos Municipals i Estatals. Contribució Industrial, 1858. AHCO. *Ibidem*.

33. Sobre la distribució territorial del carlisme i els seus motius, vegeu Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)* dins Pierre VILAR, (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Ed. 62, 1987, Vol. V, p. 269-273.

Després de la derrota soferta per les aspiracions populars durant el primer acte de la revolució liberal (1833-1843), però també de la constatació dels beneficis que podia comportar l'estabilització definitiva d'aquest nou sistema en relació amb l'absolutisme, es tractava ara d'aconseguir unes majors quotes de llibertat i de justícia social per al conjunt de la ciutadania. I això volia dir sufragi universal, llibertat de premsa i associació i, sobretot, un repartiment més just de la càrrega fiscal i de les obligacions militars, personificades en les contribucions de consums i les quintes. Unes reivindicacions que, en els anys que transcorren entre 1849 i 1868, s'encarregarien de recollir i canalitzar políticament –al costat i per l'esquerra dels sectors més avançats del Partit Progressista– el Partit Demòcrata primer i el Partit Republicà Democràtic Federal després, en les quals els nuclis democràtics empordanesos hi jugarien un paper de primer ordre.